

الحمد لله
البرحمين

دانشگاه شهید چمران اهواز
دانشکده الهیات و معارف اسلامی

۹۲۳۵۸۳۹

پایان نامه کارشناسی ارشد
گرایش علوم قرآن و حدیث

عنوان :

بررسی اسرائیلیات در تفسیر منهج الصادقین

استاد راهنما:

دکتر مینا شمخی

استاد مشاور:

دکتر قاسم بستانی

نگارنده :

عصمت منصورزاده

بهمن ۱۳۹۲

تقدیم

این پژوهش قرآنی هرچند کوچک را به پیشگاه خاتم النبیین، حضرت محمد
مصطفی (ص)

و حضرت علی بن موسی الرضا (ع)

و منجی عالم بشریت حضرت بقیة الله اعظم (عج)،

و همه ای شهدا یی که آزادی را به ما بخشیدند

و خانواده ام به خصوص به پدر و مادر عزیزم

تقدیم می کنم

تشکر

سپاس و ستایش مرخدای جل جلاله که آثار قدرت او بر چهره روز روشن، تابان و انوار حکمت او در دل شب تار، درفشان.

از سرکار خانم، دکتر مینا شمخ، که با راهنمایی های ارزشمند خود مرا در این رساله راهنمایی کرده اند؛ و از جناب دکتر قاسم بستانی، مشاور فرهیخته، کمال تشکر را دارم.

تشکر صمیمانه از جناب دکتر شهابی، جناب دکتر محفوظی و جناب دکتر مطوری که در طول دوران تحصیل، مرا دانش آموختند، دارم.

همچنین از پدر و مادر عزیزم که همواره تکیه گاه محکم من در زندگی هستند، بی نهایت تشکر می کنم.

و از همه دوستانی که مرا در نگارش این رساله یاری کرده اند، تشکر می کنم.

چکیده

نام خانوادگی : منصورزاده	نام: عصمت	شماره دانشجویی: ۹۰۳۵۸۱۲
عنوان پایان نامه : بررسی اسرائیلیات در تفسیر منهج الصادقین		
استاد راهنما: دکتر مینا شمخی		
استاد مشاور: دکتر قاسم بستانی		
درجه تحصیلی: کارشناس ارشد	رشته: الهیات و معارف اسلامی	گرایش: علوم قرآن و حدیث
دانشگاه : شهیدچمران اهواز	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی	گروه : علوم قرآن و حدیث
تاریخ فارغ التحصیلی ۹۲/۱۱/۳۱	تعداد صفحه: ۱۳۸	
کلید واژه ها : قرآن، ملا فتح الله کاشانی، تفسیر منهج الصادقین، روایات، اسرائیلیات.		
<p>یکی از موضوعاتی که در حوزه فرهنگ اسلامی از جایگاه بسیار مهمی برخوردار است، موضوع اسرائیلیات است. گروهی از عالمان متعصب و دانشمندان آشنا به احکام و معارف تورات و انجیل، به ویژه آنان که در ظاهر به آیین اسلام گرویده، بسیاری از روایات خرافی را وارد کتب حدیثی و تفسیری کرده اند. از جمله تفاسیری که این روایات وارد آن شده است؛ تفسیر منهج الصادقین فی الزم المخالفین است که توسط ملا فتح الله کاشانی به تحریر در آمده است. با اینکه منهج الصادقین؛ تفسیری جامع و با ارزش است و آیات قرآن را از جنبه های متعددی مورد بررسی قرار داده است اما در آن روایات اسرائیلی به چشم می خورد. لذا هدف از این تحقیق، بررسی و نقد روایات اسرائیلی موجود در این تفسیر است. کاشانی گاهی، این روایات را به منظور نقد بیان کرده است. ولی در برخی موارد، مخصوصا در داستان های انبیاء مانند داستان حضرت آدم(ع)، حضرت نوح(ع)، حضرت عیسی(ع) و حضرت موسی(ع)، حضرت سلیمان(ع)، حضرت ایوب(ع) و حضرت محمد(ص)؛ روایات اسرائیلی را؛ بدون هیچ نقدی آورده است. در این تحقیق این روایات از جهت متن و سند بررسی شده اند. چون با قرآن و احادیث معصومین(ع) مخالف هستند و با عقل و علم ناسازگارند و حس و مشاهده آنها را تایید نمی کند؛ رد شده اند.</p>		

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه
	فصل اول: کلیات
۴	۱-۱- بیان مسأله.....
۴	۲-۱- سؤالات تحقیق.....
۴	۳-۱- فرضیه های تحقیق.....
۵	۴-۱- اهداف تحقیق.....
۵	۵-۱- ضرورت تحقیق.....
۵	۶-۱- روش تحقیق.....
۶	۷-۱- پیشینه موضوع.....
۶	۸-۱- مفهوم شناسی واژه «اسرائیلیات».....
۷	۹-۱- مبدأ نفوذ اسرائیلیات.....
۹	۱۰-۱- زمینه های گسترش اسرائیلیات.....
۱۰	۱-۱۰-۱- ضعف فرهنگی عرب.....
۱۰	۲-۱۰-۱- کینه و دشمنی شدید یهودیان با مسلمانان.....
۱۱	۳-۱۰-۱- ایجاز و گزیده گویی قرآن.....
۱۲	۴-۱۰-۱- ممنوعیت نگارش حدیث.....
۱۲	۵-۱۰-۱- مسامحه در نقل و بررسی روایات.....

- ۱-۱۰-۶- حذف اسناد روایات و خوش بینی به اهل کتاب..... ۱۲
- ۱-۱۱-۱۱- معروف ترین چهره های پدیدآورنده اسرائیلیات..... ۱۳
- ۱-۱۱-۱- عبدالله بن سلام..... ۱۳
- ۱-۱۱-۲- کعب الاحبار..... ۱۴
- ۱-۱۱-۳- تمیم بن اوس الداری..... ۱۵
- ۱-۱۱-۴- وهب بن منبه..... ۱۶
- ۱-۱۱-۵- احمد بن کعب القرظی..... ۱۶
- ۱-۱۱-۶- عبدالله بن عمرو بن عاص..... ۱۷
- ۱-۱۱-۷- ابوهریره..... ۱۷
- ۱-۱۱-۸- ابن جریج..... ۱۹
- ۱-۱۱-۹- مقاتل بن سلیمان..... ۲۰
- ۱-۱۱-۱۰- محمد بن اسحاق..... ۲۱

فصل دوم: معرفی ملافتح الله و روش تفسیری وی

- ۱-۲- معرفی مفسر..... ۲۳
- ۲-۲- انگیزه مولف..... ۲۴
- ۲-۳- فرزندان و شاگردان ملافتح الله..... ۲۵
- ۲-۳-۱- رضی الدین شاه مرتضی..... ۲۶
- ۲-۳-۲- ملا محسن کاشانی..... ۲۶
- ۲-۳-۳- ملا مرتضی..... ۲۶
- ۲-۳-۴- محمد علم الهدی..... ۲۶

- ۲-۴- آثار و تالیفات..... ۲۷
- ۲-۴-۱- منهج الصادقین فی إلزم المخالفین در تفسیر قرآن کریم..... ۲۷
- ۲-۴-۲- خلاصه منهج الصادقین..... ۲۷
- ۲-۴-۳- زبدة التفاسیر..... ۲۸
- ۲-۴-۴- تنبیه الغافلین و تذکره العارفین..... ۲۸
- ۲-۴-۵- ترجمه قرآن کریم..... ۲۸
- ۲-۴-۶- کشف الاحتجاج..... ۲۹
- ۲-۴-۷- ترجمه قواعد الاحکام..... ۲۹
- ۲-۴-۸- اثبات واجب..... ۲۹
- ۲-۴-۹- علامات ظهور و قیامت:..... ۲۹
- ۲-۵-۵- آشنایی با کتاب منهج الصادقین..... ۲۹
- ۲-۵-۱- ابعاد تفسیر منهج الصادقین..... ۳۰
- ۲-۵-۲- ویژگی های تفسیر منهج الصادقین..... ۳۶
- ۲-۵-۳- منابع تفسیر..... ۴۰

فصل سوم: نقد و بررسی اسرائیلیات در تفسیر منهج الصادقین

- مقدمه..... ۴۳
- ۳-۱- اسرائیلیات در داستان حضرت آدم (ع) و حوا..... ۴۴
- ۳-۱-۱- اسرائیلیات در خلقت آدم..... ۴۴
- ۳-۱-۲- اسرائیلیات در آفرینش حوا..... ۴۹
- ۳-۱-۳- اسرائیلیات و چگونگی فریب آدم و حوا..... ۵۳

- ۳-۱-۴- اسرائیلیات در داستان هاییل و قابیل..... ۵۶
- ۳-۱-۴-۱- ماجرای قتل هاییل توسط قابیل..... ۵۶
- ۳-۱-۴-۲- چگونگی دفن هاییل ۶۰
- ۳-۱-۴-۳- گریه آدم در مرگ هاییل و سرودن شعر..... ۶۲
- ۳-۲- بررسی اسرائیلیات در داستان حضرت نوح (ع)..... ۶۵
- ۳-۲-۱- اسرائیلیات و مشخصات جزئی کشتی..... ۶۵
- ۳-۲-۲- اسرائیلیات مربوط به حوادث شگفت انگیز کشتی نوح(ع)..... ۶۹
- ۳-۲-۳- اسرائیلیات مربوط به نفرین حضرت نوح (ع) در حق فرزندش..... ۷۱
- ۳-۳- اسرائیلیات در داستان حضرت ایوب (ع) ۷۵
- ۳-۳-۱- اسرائیلیات در داستان بیماری حضرت ایوب (ع)..... ۷۶
- ۳-۳-۲- اسرائیلیات در داستان ملخ های طلایی..... ۸۰
- ۳-۴- اسرائیلیات در داستان حضرت موسی (ع)..... ۸۳
- ۳-۴-۱- اسرائیلیات در مورد خصیصیات عوج بن عماق..... ۸۳
- ۳-۴-۲- اسرائیلیات در مورد عمالقه..... ۸۶
- ۳-۵- اسرائیلیات در داستان حضرت سلیمان(ع)..... ۸۹
- ۳-۵-۱- اسرائیلیات در باره جسد افتاده بر تخت حضرت سلیمان (ع)..... ۹۰
- ۳-۵-۲- اسرائیلیات در مورد ملکه سبأ..... ۹۴
- ۳-۵-۳- اسرائیلیات و پی کردن اسب ها توسط حضرت سلیمان (ع)..... ۹۶
- ۳-۵-۴- اسرائیلیات در مورد بزرگی لشکر حضرت سلیمان (ع)..... ۱۰۰
- ۳-۶- اسرائیلیات در داستان حضرت ادريس (ع)..... ۱۰۲

- ۳-۷- اسرائیلیات در داستان حضرت عیسی (ع)..... ۱۰۶
- ۳-۸- اسرائیلیات در داستان حضرت محمد(ص)..... ۱۱۰
- ۳-۸-۱- اسرائیلیات در داستان نزول وحی..... ۱۱۱
- ۳-۹- اسرائیلیات در مورد رعد و برق..... ۱۱۷
- نتیجه گیری..... ۱۲۱
- کتابنامه..... ۱۲۳
- خلاصه انگلیسی..... ۱۳۸

مقدمه

در اصطلاح علماء، «اسرائیلیات» به افسانه های قدیمی گفته می شود که از یهودیان و مسیحیان و مانند آنها سرچشمه گرفته و احادیث و تفاسیر اسلامی را تحت تأثیر خود قرار داده است. البته برخی مفسران و محدثان، «اسرائیلیات» را به تمام اخبار بی اساسی اطلاق کرده اند که دشمنان اسلام اعم از یهود و غیر یهود؛ آنها را با سوء نیت و غرض ورزی جعل کرده و برای فاسد کردن عقاید مسلمانان، این مجعولات را وارد تفاسیر و احادیث کرده اند؛ لذا برای زدودن ساحت مقدس قرآن کریم از این خرافات و نشان دادن چهره پاک اسلام، لازم است که این روایات شناسایی شده و نقد گردند. از این رو، پایان نامه حاضر در این زمینه نگاشته شده است.

نگارنده ابتدا روایات اسرائیلی را از کتب معتبر، مشخص کرده و آنها را با تفسیر منهج الصادقین تطبیق داده و آیاتی که در تفسیر آنها از این داستان های خرافی و روایات اسرائیلی استفاده شده را، مشخص نموده و پس از دسته بندی این روایات به بررسی و نقد سندی و محتوایی آنها پرداخته است. در نقد سندی از آنجا که کاشانی هیچ سندی را برای احادیث ذکر نکرده بود؛ لذا برای یافتن سند آنها به کتب حدیثی و تفاسیر روایی مراجعه نموده و پس از یافتن سند، راویان آنها را رجال شناسی کرده است و ثقه یا غیر ثقه بودن آنها را مشخص کرده است. البته لازم به ذکر است که برای تعداد اندکی از این احادیث، سند یافت شده است و این احادیث بیشتر با عباراتی مانند «رؤی» نقل شده اند. در نقد محتوایی مضمون، احادیث را با دلایلی همچون؛ مخالفت با قرآن و احادیث معصومین (ع) و ناسازگاری با عقل و علم و... غیر صحیح دانسته است. بطور کلی این رساله در چهار فصل تنظیم شده است. فصل اول به کلیات تحقیق اختصاص یافته، و شامل بیان مسأله، سؤالات، فرضیات، اهداف تحقیق، ضرورت تحقیق، روش تحقیق و پیشینه تحقیق، مفهوم شناسی اسرائیلیات، مبدأ و زمان نفوذ اسرائیلیات به فرهنگ اسلامی، منابع و مصادر و زمینه های ورود اسرائیلیات به تفاسیر؛ می باشد. در فصل دوم شخصیت مفسر و روش تفسیری ایشان بیان شده است. فصل سوم، که مهمترین بخش این پایان نامه می باشد؛ اسرائیلیات موجود در تفسیر منهج الصادقین، بررسی و مورد نقد قرار گرفته است. اسرائیلیات موجود در تفسیر منهج الصادقین بررسی و نقد شده است.

چون بیشتر روایات اسرائیلی در داستان های انبیاء وارد شده است؛ لذا معیار بررسی روایات را قصص قرآنی قرار داده و داستان پیامبران را به ترتیب زمانی آورده است. در فصل آخر نتیجه گیری کل مطالب مطرح شده در پایان نامه صورت گرفته است. لازم به ذکر است که برای ترجمه کلیه آیات قرآن کریم، به ترجمه مهدی الهی قمشه ای، مراجعه شده است.

فصل اول

کلیات

۱-۱- بیان مسأله

یکی از موضوعات قابل تأمل در حوزه فرهنگ اسلامی، «اسرائیلیات» است. در اصطلاح علماء «اسرائیلیات» به افسانه هایی قدیمی گفته می شود که از یهودیان و مسیحیان، سرچشمه گرفته و احادیث و تفاسیر اسلامی را تحت تاثیر خود قرارداد است. در این پایان نامه پس از تعریف اسرائیلیات، بیان مصادر و منابع آن، راه های نفوذ آن در تفاسیر، شرح حال مفسر و روش تفسیری ایشان بررسی خواهد شد و در ادامه روایات اسرائیلی موجود در تفسیر منهج الصادقین بررسی خواهند شد. به همین منظور آیاتی را که مفسر در هنگام تفسیر آن ها از داستان ها و روایات اسرائیلی استفاده کرده را، مشخص نموده سپس با ذکر دلایل مختلف نقلی، عقلی و... به نقد و بررسی آن ها خواهیم پرداخت.

۱-۲- سوالات تحقیق

۱. «اسرائیلیات» به طور مشخص از چه زمانی و با چه انگیزه هایی و به دست چه عناصری پدید آمده و گسترش یافته است؟
۲. کاشانی در تفسیر کدام قصص قرآن از روایات اسرائیلی استفاده کرده است؟
۳. آیا کاشانی پس از نقل روایات اسرائیلی، آنها را نقد کرده است؟
۴. منابعی که کاشانی از آنها روایات اسرائیلی را نقل کرده است کدام اند؟

۱-۳- فرضیه های تحقیق

۱. اسرائیلیات از زمان صحابه و با هدف مخدوش کردن چهره ناب اسلامی به دست افراد یهودی و مسیحی و مسلمان نما، وارد اسلام شدند.
۲. کاشانی در تفسیر داستان حضرت آدم(ع)، حضرت نوح(ع)، حضرت موسی(ع)، حضرت سلیمان(ع)، حضرت ایوب(ع) و حضرت محمد(ص) از روایات اسرائیلی استفاده کرده است.
۳. کاشانی برخی از روایات اسرائیلی را نقد کرده؛ ولی غالباً آنها را بدون هیچ نقدی و بعضاً به عنوان قول اصح، آورده است.
۴. کاشانی اغلب روایات اسرائیلی را از تفاسیر عامه نقل کرده است.

۴-۱- اهداف تحقیق

۱. دفاع و پاسداری از حریم قرآن.
۲. شناساندن چهره های اسرائیل پرداز.
۳. معرفی نمودن عوامل و زمینه های گسترش اسرائیلیات.
۴. بررسی اسرائیلیات موجود در تفسیر منهج الصادقین.

۵-۱- ضرورت تحقیق

قرآن کریم تنها سند اصیل و دست نخورده‌ی آیین اسلام است و تنها راه رسیدن بشر به سعادت، عمل به احکام و تعالیم آن می باشد. هنگامی که بیگانگان از نابودی و دست برد به قرآن، ناامید و ناتوان شدند، سعی کردند از طریق جعل، تحریف و دروغ‌سازی در احادیث نبوی و ائمه اطهار(ع)، به‌ویژه روایات تفسیری، به هدف شوم خویش دست یابند. سرانجام حادثه تلخ و ناگوار «حدیث‌سازی» در تاریخ اسلام به وقوع پیوست و همواره مشکلات فراوانی را برای فرهنگ و جوامع اسلامی به بار آورده است. هرچه از زمان پیامبر اکرم(ص) و معصومین(ع) بیش‌تر فاصله می‌گیریم خطرها و آفات آن بیش از پیش ما را تهدید می‌کند. از این‌رو، ضرورت پژوهش در زمینه «اسرائیلیات» به‌منظور پالایش کتاب‌های تفسیری و متون حدیثی از این گونه مطالب و شناساندن چهره‌های نفوذ بیگانه به‌ویژه یهودیان که قهرمانان تحریف در طول تاریخ بشریت به‌شمار می‌آیند، به وضوح احساس می‌شود و لازم است همه علاقه‌مندان به فرهنگ اصیل اسلام ناب محمدی، در این امر مهم از هیچ کوششی دریغ ننمایند.

۶-۱- روش تحقیق

روش تحقیق، کتابخانه ای است. نگارنده ابتدا با مراجعه به تفسیر منهج الصادقین، آیاتی را که در تفسیر آنها از روایات اسرائیلی استفاده شده است؛ مشخص کرده و با مراجعه به منابع تفسیری وحدیثی، بر طبق محورهای پیشنهادی پایان نامه، آنها را نقد کرده است. برای این کار ابتدا فیش برداری نموده و بعدازدسته بندی مطالب، و طبقه بندی نظریه های مفسران، محدثان و محققان در مورد روایات اسرائیلی؛ دلایلی مبنی بر جعلی و خرافی بودن این روایات ارائه داده است.

۷-۱- پیشینه موضوع

«اسرائیلیات» یکی از موضوعاتی است که در سالهای اخیر بیشتر به آن توجه شده است. در ابتدا برخی از مفسران مانند زمخشری و فخر رازی و... در ضمن تفاسیر خود، اشاراتی به این موضوع داشته اند؛ ولی اکنون کتاب های مستقلی همچون: «اسرائیلیات و الموضوعات فی کتب التفاسیر» از سعد یوسف محمود ابو عزیز؛ «الاسرائیلیات فی التفسیر و الحدیث» از محمد حسین ذهبی، «الاسرائیلیات و الموضوعات فی کتب التفاسیر» از محمدابوشهبه و «الاسرائیلیات و اثرها فی کتب التفسیر» از رمزی نعاغه؛ در این زمینه نگاشته شده است. نویسندگان این کتب در ابتدا به مفاهیم کلی در مورد اسرائیلیات پرداخت اند، سپس روایات اسرائیلی موجود در هریک از داستانهای انبیاء را بصورت جداگانه بیان کرده و نقد کوتاهی بر آنها وارد کرده اند. همچنین پایان نامه هایی با عنوان «اسرائیلیات و تاثیر آن در تفاسیر قرآن کریم» از سید محمدحسین صادقی و «بررسی اسرائیلیات در تفسیر الدرالمثور و نورالتقلین» از مرجان نجفی؛ در این زمینه به نگارش درآمده است. عده ای نیز در این زمینه مقالاتی نگاشته اند که از جمله آنها «اسرائیلیات در کتاب های تفسیری و تاریخی» از یعقوب جعفری نیا؛ «بررسی و نقد اسرائیلیات در تفسیر قرآن و احادیث اسلامی» از مهدی ایزدی مبارکه؛ می باشد. اما در خصوص «بررسی اسرائیلیات در تفسیر منهج الصادقین فی إلیزم المخالفین» تا کنون پژوهش خاصی در قالب مقاله یا پایان نامه، صورت نگرفته است.

۸-۱- مفهوم شناسی واژه «اسرائیلیات»

اسرائیلیات جمع «اسرائیلیه»، منسوب به «اسرائیل» است. اسرائیل از القاب حضرت یعقوب(ع) فرزند اسحاق و نوه حضرت ابراهیم(ع)، جدّ اعلای یهودیان است؛ به همین دلیل فرزندان حضرت یعقوب(ع) را «بنی اسرائیل» می نامند.^۱

قرآن در بیشتر موارد، یهود را با عنوان «بنی اسرائیل» یاد می کند.^۱ محققان می گویند این کلمه مرکب از «اسرا» به معنی «عبد» یا «صفوه و برگزیده و خالص» و «ایل» به معنی خدا می باشد.

^۱ - وجدی، محمدفرید، دایرة المعارف القرن العشرين، الطبعة الثالثة، دارالمعرفة، بیروت، ۱۹۱۷م، ج ۱، ص ۲۸۰.

بنابراین، اسرائیل به معنی «عبدالله» یا «صفوة الله» است.^۲ این واژه در معانی دیگری مانند امیر و پیشوای مجاهد در راه خدا^۳، مبارز با خدا و کسی که بر خدا غلبه یافته^۴ و سیر کننده در شب^۵؛ نیز بکار رفته است. واژه‌ی «اسرائیلیات» در اصطلاح، گاهی در معنایی ویژه، فقط بر آن دسته از روایاتی اطلاق می‌گردد که صبغه‌ی یهودی دارد.^۶ و نیز گاهی در مفهومی گسترده‌تر از دو مورد پیشین به کار می‌رود و هر نوع روایت و حکایتی را که از منابع غیر اسلامی وارد قلمرو فرهنگ اسلامی می‌گردد، شامل می‌شود.^۷ برخی نیز مدلول این اصطلاح را عام‌تر دانسته و تمام اخبار بی‌اساسی که دشمنان اسلام با سوء نیت جعل کرده تا مابانی فکری مسلمانان را سست نمایند، اسرائیلیات نامیده اند.^۸

۹-۱- مبدأ نفوذ اسرائیلیات:

آغاز ورود اسرائیلیات به فرهنگ اسلامی، از زمان نفوذ فرهنگ یهودی به فرهنگ اعراب بت پرست قبل از اسلام بوده است. پیش از ظهور اسلام، قبایل فراوانی از اهل کتاب در مجاورت مشرکان زندگی می‌کردند. اهل کتاب چون دارای دین و کتاب آسمانی بودند، موقعیت و فرهنگ بالاتری در مقایسه با مشرکان داشتند و نزد آنان از جایگاه علمی ویژه‌ای برخوردار بودند. مشرکان برای فهم بسیاری از مسائل، از جمله مسائل مربوط به خلقت، تاریخ ملت‌های گذشته و... به آنان مراجعه می‌کردند، افزون بر این، آنان در سال، دو کوچ زمستانی و تابستانی به یمن و شام داشتند و در این

^۱ - جمعی از مستشرقان، دایرة المعارف الاسلامیة، دارالکتب العلمیة، بیروت، ج ۲، ص ۱۱۱؛ خزائلی، محمد، اعلام قرآن، چاپ سوم، موسسه انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۵۵ش، ص ۱۱۸.

^۲ - محقق، محمد باقر، دائرة الفرائد در فرهنگ قرآن، چاپ دوم، انتشارات بعثت، تهران، ۱۳۶۴ش، ج ۱، ص ۴۱۶؛ وجدی، ج ۱، ص ۲۸۰.

^۳ - وجدی، ج ۱، ص ۲۸۰؛ بستانی، بطرس، دائرة المعارف البستانی، دارالمعرفة، بیروت، بی تا، ج ۲، ص ۱۱۲-۱۱۳.

^۴ - هاکس، جمیز، قاموس کتاب مقدس، چاپ دوم، کتابخانه طهوری، تهران، ۱۳۴۹ش، ص ۵۳.

^۵ - دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، موسسه انتشارات چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۳ش، ص ۱۳۲.

^۶ - مصاحب، غلام حسین، دائرة المعارف فارسی، موسسه انتشارات فرانکین، بی جا، بی تا، ج ۱، ص ۱۳۵.

^۷ - صدر جوادی، احمد، دائرة المعارف تشیّع، بنیاد اسلامی طاهر، تهران، ۱۳۶۶ش، ج ۲، ص ۱۳۹.

^۸ - ذهبی، محمد حسین، الاسرائیلیات فی التفسیر والحديث، الطبعه الثانية، دارالایمان، دمشق، ۱۴۰۵ق، ص ۲۲-۲۳.

مسافرتها با گروه های فراوانی از اهل کتاب که در این دو سرزمین ساکن بودند مراد است و این ارتباطها نیز، عامل دیگری برای نفوذ فرهنگ یهودی در فرهنگ عرب جاهلی به شمار می‌رفت.^۱

مراجعه اعراب به اهل کتاب، بعد از ظهور اسلام و پذیرش آیین جدید ادامه یافت و آنان برای فهم برخی ناشناخته‌ها، اهل کتاب را بر دیگران ترجیح می‌دادند، به ویژه که قرآن نیز در آیاتی، مشرکان را به اهل کتاب ارجاع داده بود: «فَأَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ» (نحل، ۴۳) (اگر در صحت گفته‌های قرآن شک دارید، از اهل کتاب پرسید). برخی مسلمانان گمان کردند که این آیات مراجعه‌ی آنان به اهل کتاب را مجاز شمرده است، بدین سبب برای سؤال از معارف اصلی دین به اهل کتاب مراجعه می‌کردند. بر همین اساس، بیشتر مورخان و مفسران، عصر صحابه را عصر پیدایش اسرائیلیات و نفوذ آنها در تفسیر، حدیث و به ویژه در تاریخ دانسته‌اند.^۲

رجوع به اهل کتاب به همین منوال ادامه داشت تا اینکه پیامبر اکرم (ص) در روایات مختلفی، به‌طور صریح مسلمانان را از مراجعه به آنان منع کرد؛ ولی با وجود نهی صریح پیامبر، گروهی از مسلمانان برای دستیابی به مطالبی که به گمان آنان در معارف اسلامی وجود نداشت، به اهل کتاب مراجعه می‌کردند.

رحلت پیامبر (ص) و فقدان آن حضرت سبب ورود بیشتر اسرائیلیات به فرهنگ اسلامی شد، زیرا از طرفی حضرت مانعی برای مراجعه مسلمانان به اهل کتاب به شمار می‌رفت و از سوی دیگر، با وفات وی راه کسب دانش و معارف اسلامی بر کسانی که از جانشین عالم و دروازه علم پیامبر، علی (ع) و صحابیانش هم‌چون ابن عباس و ابن مسعود غافل بودند، مسدود ساخت؛ بر همین اساس، ذهبی، ورود اسرائیلیات به تفاسیر را، مربوط به زمان صحابه می‌داند.^۳

^۱ - همان.

^۲ - ذهبی، محمدحسین، التفسیر و المفسرون، دار احیاء التراث العربی، لبنان، بی تا، ج ۱، ص ۱۶۹؛ قاسمی، حمید محمد، اسرائیلیات و تاثیر آن بر داستان های انبیاء در تفاسیر قرآن، چاپ دوم، سروش، تهران، ۱۳۸۳ش، ص ۱۷۴.

^۳ - همان.

علاوه بر این ها، نو مسلمانان اهل کتاب که در عهد صحابه، اسلام را پذیرفته بود، با تظاهر به اسلام و سوء استفاده از اعتماد برخی صحابه، خرافات فراوانی را وارد حوزه فرهنگ اسلامی کردند. در عصر تابعان نیز این روند ادامه یافت، و بر اثر تساهل گذشتگان، شیوع پدیده داستان سرایی، گرویدن شمار بیشتری از اهل کتاب به اسلام و نیز رغبت بیشتر مسلمانان به شنیدن داستانهای ملت‌های پیشین، اسرائیلیات بیشتری وارد تفسیر و حدیث اسلامی شد. برخی از محققان، یکی از ویژگی‌های تفسیر در عهد تابعان را آمیختگی آن با اسرائیلیات دانسته اند و چنین بیان داشته اند:

«این امر، بدین سبب است که در آن زمان بسیاری از اهل کتاب به آیین اسلام گرویدند و روایات و اخبار فراوانی را که راجع به خلقت، اسرار وجود و داستان‌های پیشینیان در اذهان خود داشتند؛ چون گرایش شدیدی نسبت به شنیدن و دانستن تفصیل قصص قرآن وجود داشت، بازگو کردند و این امر موجب شد وضعیت تفسیر قرآن بدین بلا دچار گردد و به سبب سهل انگاری تابعان، اسرائیلیات بسیاری بدون نقد و بررسی وارد تفسیر شود»^۱. افزون بر این، وجود مفسرانی در این عصر همچون مقاتل ابن سلیمان که می‌خواستند نقص و کمبودهای تفسیر را با روایات اسرائیلی برطرف سازند، بر نفوذ بیشتر این روایات افزود. در عصر تابعان نیز گروهی از آنها در این راه افراط کرده و هر گونه روایت اسرائیلی را می‌پذیرفتند و آن را صحیح تلقی می‌کردند. این گرایش شدید ادامه یافت تا در قرن دوم هجری که، تفسیر تدوین یافت و در این عصر، برخی مفسران بخش اعظم این روایات اسرائیلی را وارد تفسیر کردند^۲.

۱-۱۰-۱- زمینه‌های گسترش اسرائیلیات:

منظور از زمینه‌ها، عواملی هستند که باعث شده روایات اسرائیلی، در دایره‌ای وسیع گسترش یافته و همه‌ی شئون اخلاقی، اعتقادی و مذهبی مسلمانان را فراگیرد و بستر مناسبی را برای

^۱ - نعنانه، رمزی، الاسرائیلیات و اثرها فی کتب التفسیر، دارالقلم و دارالبیضاء، دمشق، ۱۳۹۰ش، ص ۱۲۰-۱۲۲.

^۲ - ذهبی، التفسیر و المفسرون، ج ۱، ص ۱۷۵-۱۷۶.

پیدایش، رشد و نفوذ روایات اسرائیلی به فرهنگ اصیل اسلامی فراهم آوردند. بدون تردید شناخت این عوامل، در بحث اسرائیلیات اهمیت خاصی دارد. نادیده گرفتن جریانهایی که سبب شد تا پای این مجعولات و خرافات اسرائیلی به حوزه ی فرهنگ اسلامی باز شود و تا اعماق جامعه اسلامی رسوخ کند، در واقع چشم فرو بستن بر حقایقی است که تاریخ اسلام، ناظر عینی آن واقعیت‌های دردناک بوده است؛ لذا در این بخش ما به طور خلاصه به مهمترین آنها اشاره خواهیم کرد:

۱-۱۰-۱- ضعف فرهنگی عرب:

مردم جزیره‌العرب پیش از اسلام و سالها پس از ظهور اسلام از نظر فرهنگ و دانش در سطح بسیار پایینی قرار داشتند، به طوری که افراد باسواد میان آنان کمتر یافت می‌شدند، بدین سبب همواره در برابر اهل کتاب که موقعیت علمی و اجتماعی برتری داشتند، خاضع و تسلیم اندیشه‌ها و افکار آنان بودند. ابن عباس می‌گوید: گروهی از انصار، از زمانی که بت پرست بودند، اعتقاد به جایگاه علمی اهل کتاب داشته و در بسیاری از کارها از آنان پیروی می‌کردند و تا آمدن مهاجران به مدینه به این روش خود پایبند بودند.^۱

ابن خلدون نیز یکی از دلایل گسترش اسرائیلیات را بدوی بودن اعراب، جهالت و بی‌سوادی آنان و نیز بهره‌مندی اهل کتاب از آیین و کتاب آسمانی دانسته است که این امر سبب شد تا اعراب، هر آنچه را اهل کتاب می‌گفتند، بپذیرند.^۲

۱-۱۰-۲- کینه و دشمنی شدید یهودیان با مسلمانان:

یهودیان قبل از ظهور اسلام در شهر مدینه موقعیت اجتماعی و اقتصادی قابل توجهی داشتند؛ ولی پس از اقامت پیامبر(ص) در مدینه، احساس خطر جدی کردند و در حقیقت موقعیت خود را از

^۱ - قاسمی، ص ۴۳؛ ابن کثیر، اسماعیل بن عمر، تفسیرالقرآن العظیم، تحقیق محمد حسین شمس الدین، چاپ اول، دارالکتب العلمیه، بیروت، ۱۴۱۹ق، ج ۱، ص ۲۶۸-۲۶۹.

^۲ - ابن خلدون، عبدالرحمن بن محمد، مقدمه ابن خلدون، داراحیاء التراث العربی، بیروت، ج ۳، ص ۱۰۳۱.